

<https://doi.org/10.15407/socium2023.04.085>
УДК 316.277 + 316.473

Creative Commons Attribution 4.0 International

Зубченко О.С., канд. соціол. наук, доцент кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету, вул. Преображенська, 6, Київ, 03037, Україна, email: o.zubchenko@mdu.in.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6748-3981>

ОБРАЗИ ПОВСЯКДЕННОСТІ В ОКУПАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ)

Проведено аналіз життя в окупації населення Півдня України з позицій соціології повсякденності. Розглянуто повсякденну реальність через інтеграцію теоретичних підходів А. Шюца, Т. Бергера та П. Лукмана, а також етнометодології Г. Гарфінкеля. У центрі уваги дослідника – проблеми соціальних розколів на деокупованих територіях Півдня України. Спираючись на емпіричні дані, отримані під час проведення глибинних інтерв'ю з мешканцями звільнених районів Херсонської області, дослідник характеризує образи повсякденності, через які люди сприймають початок повномасштабного російського вторгнення, життя в окупації та повернення Збройних сил України. Зазначено, що з приходом ворога навколишній світ з близького та зрозумілого перетворюється на чужий і небезпечний, наявне повсякденне знання втрачає свою актуальність, порушення звичного життєвого ладу характеризується потужним емоційним спалахом і згортанням соціальної активності. Розпочинається конструювання стратегій виживання за нових умов і творення доступного знання військових часів. Нова суб'єктивна реальність сприймається через візуальні та акустичні образи – вибухи, гул військової техніки, чужинців у зелених камуфляжах, тривожний гавкіт собак, постійний і всеосяжний страх. Водночас відбувається звуження соціального простору (цілком зачинена хвіртка), порушення окупантами меж публічного та приватного (обижуки вдень і вночі), повернення архаїчних соціальних практик (побори на дорогах), поява нових форм соціальної адаптації (правило “двох мобільних”), діють потужні механізми економічного пограбування загарбаних земель (“ножиці цін” на місцеву сільгосппродукцію та завезені товари). Ключовою характеристикою постокупаційної картини життєвого світу стає усвідомлення того, що війна триватиме ще довго, і настав час вибудовувати своє життя по-новому. При цьому негативний вплив на стабілізацію ситуації у регіоні має нездатність влади притягнути до відповідальності численних колаборантів.

Ключові слова: окупація, повсякденність, образи повсякденності, суб'єктивна реальність, наявне знання.

Zubchenko O.S., PhD. (Sociology), Associate Professor, Department of Philosophy and Sociology, Mariupol State University, 6, Preobrazhenska Str., Kyiv, 03037, Ukraine, email: o.zubchenko@mdu.in.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6748-3981>

IMAGES OF EVERYDAY LIFE UNDER THE OCCUPATION (ON THE EXAMPLE OF SOUTHERN UKRAINE)

The article analyzes life in the occupation of the population of Southern Ukraine from the standpoint of sociology of everyday life. The author examines everyday reality by integrating the theoretical approaches of A. Schütz, T. Berger and P. Lukman, as well as the ethnomethodology of H. Garfinkel. At the centre of the researcher's attention are the problems of social divisions in the de-occupied

© Зубченко О.С., 2023

ISSN 1681-116X. Український соціум, 2023, № 4 (87): 85–96

85

territories of Southern Ukraine. Based on empirical data obtained in conducting in-depth interviews with residents of the liberated districts of the Kherson region, the researcher characterizes the images of everyday life through which people perceive the beginning of the large-scale Russian invasion, life under occupation and the return of the Ukrainian army. It is noted that with the arrival of the enemy, the surrounding world turns from a close and understandable one into a foreign and dangerous one, the available everyday knowledge loses its relevance, the disruption of the usual way of life is characterized by a powerful emotional outburst and the collapse of social activity. The construction of strategies for survival under new conditions and the creation of accessible knowledge of military times begins. The new subjective reality is perceived through visual and acoustic images - explosions, the roar of military equipment, foreigners in green camouflage, the alarming barking of dogs, constant and all-encompassing fear. At the same time, there is a narrowing of social space (a tightly closed gate), violations by the occupiers of the boundaries of public and private (searches day and night), the return of archaic social practices (extortion on the roads), the emergence of new forms of social adaptation (the "two mobile" rule), powerful mechanisms are at work in the economic robbery of seized lands ("scissor prices" for local agricultural products and imported goods). The key characteristic of the post-occupation picture of the life world is the awareness that the war will continue for a long time and it is time to build one's life in a new way. At the same time, it is noted that the inability of the authorities to bring numerous collaborators to justice harms the stabilization of the situation in the region.

Keywords: *occupation, everyday life, images of everyday life, subjective reality, existing knowledge.*

З перших днів повномасштабної російської агресії у лютому 2022 р. Херсонщина опинилася в епіцентрі наступу російських військ. По той бік фронту під владою ворога залишилось кілька сотень тисяч українців, життя яких відтоді назавжди змінилось. Проте після деокупації всі соціальні проблеми та розколи, що існували до війни, не тільки повернулись, але й загострились. Паралельно виникли нові лінії соціальних розмежувань – між особами, які лишалися під росіянами, та виїжджали до вільної України, між колаборантами і людьми, які уникали контактів з окупантами, тими, які досі очікують на повернення Росії та непримиренними борцями з ворожою навалою. Все це негативно впливає на налагодження нормального життя, довіру до влади та ефективність соціально-економічного відновлення.

Коріння цього слід шукати, насамперед, у різних способах конструювання повсякденного світу, в якому відбуваються соціальні взаємодії. Адже із зміною прапорів звичайне життя не зупиняється – люди працюють, ходять за покупками, відвідують друзів, відзначають дні народження, їздять у справах. Проте з кожним днем порядки, які встановлюють окупанти, дедалі глибше проникають до буденних взаємодій і змушують людей до модифікації соціальної поведінки.

А. Шюц визначав повсякденну реальність через “наявне знання”, що засноване на досвіді попередніх поколінь, інтеріорізоване через власні життєві практики, і має типовий, універсальний характер. Таке знання дозволяє нам класифікувати всі об’єкти зовнішнього світу і вписане до того інституційного контексту, в якому розгортаються наші соціальні взаємодії. Крім наявного знання, невід’ємною частиною життєвого світу є доступне знання. Ми знаємо, для чого воно потрібно, гіпотетично уявляємо, як його здобути, але до певного часу детально не ознайомлені з його змістом [1].

Для більшості людей окупація постає як абсолютна незвичайна ситуація. Наше наявне знання про неї досі обмежувалось повідомленнями медіа про окупований Крим та Донбас. Прихід агресорів у наш дім зумовлює істотне розширення цих меж. Водночас зростають обсяги доступного знання, а життя збагачується нетиповими для мирних часів екстремальними соціальними практиками.

Т. Бергер та П. Лукман виводять на перший план поняття “суб’єктивної реальності”. “Напруга свідомості найвища в повсякденному житті, тобто останнє накладається на свідомість найсильніше, постійно і найглибше”. При цьому повсякденне життя проходить навколо людини “тут і зараз”, обмежуючись простором її фізичних та соціальних контактів і теперішнім часом [2, р. 14–16].

Під час історичних потрясінь особливого значення набуває процес конструювання повсякденності. Після окупації багато правил та процедур з мирних часів втрачають своє значення, а зовнішній світ стає проблемним і непередбачуваним. Поступово люди формують механізми поведінки навіть у найпроблемніших ситуаціях: хтось обирає шлях співпраці з ворогом, а більшість дбають про фізичне виживання, вносячи за межі інші питання. Поступово між ними виникає екзистенційний конфлікт, що поглиблюється за мірою тривалості окупації та загострюється з наближенням Збройних сил України. У цьому контексті цікавою видається ідея Т. Бергера і П. Лукмана про комунікацію “віч-на-віч”, що особливо актуальна для сільської місцевості з розвиненими міжособистісними зв’язками, де одразу помітно, хто є хто [2, р. 38].

Дослідження образів повсякденності у жителів тимчасово окупованих територій Півдня України було б неповним без застосування етнометодологічного підходу. Адже його мета – побачити, як люди не тільки “конструюють”, але й “виконують” своє повсякденне життя [3]. Особливе значення мають: повсякденна мова (росіян називають нейтрально – “сусідами”), знаки (білі стрічки на оселях, де живуть цивільні), ритуали (надійно ховати телефон) та повноцінні акти сценічної взаємодії (три різні типи поведінки – вдома, на роботі та у громадському місці).

На жаль, навіть після восьми років окупації Криму, частин Донецької та Луганської областей та півтора року панування агресорів на Півдні України, процеси конструювання повсякденного життя на цих територіях малодосліджені у вітчизняній соціології. Серед тематичних публікацій можна назвати літературно-наукові есе В. Додонової, Р. Додонова [4], розвідки О. Стяжкіної (порівняльно-історичний аналіз окупації) [5], В. Курила (особливості соціалізації молоді) [6], Н. Глебової (соціальні установки мешканців окупованого Мелітополя) [7], О. Черемісіна та Г. Михайленко (повсякденність окупованого Херсона) [8], М. Школяр (стиль життя та повсякденні практики військових часів) [9].

Мета статті – проаналізувати, як сприймали появу чужинців на Півдні України, через які образи наші співвітчизники бачили вже нову реальність зовнішнього світу, описували себе та своє місце в ньому, заново вибудовували повсякденні соціальні практики.

Емпіричною базою дослідження стали матеріали серії глибинних інтерв’ю, які під нашим керівництвом було проведено Т. Поповою у серпні 2023 р. з жителями с. Костирка Новорайської громади Бериславського району Херсонської області, що

перебувало під російським контролем з квітня по листопад 2022 р. Серед респондентів – 2 чоловіки та 7 жінок, шестеро з них пробули в окупації весь час, а троє – виїхали на вільну територію до звільнення. При побудові опитувальника ми спирались на зазначені методологічні підходи, виокремивши чотири смислові блоки – “початок окупації” (закінчення звичної неproblemатичної реальності та народження нового, сповненого загроз і тривог життєвого світу), “соціальні практики окупації” (трансформація “наявного знання” та здобуття “доступного знання”, зміна повсякденних звичок, правил соціальних взаємодій і спілкування), “окупаційні інституції” (алгоритми взаємодії “віч-на-віч” в межах сільської спільноти) та “визволення” (хронологічне завершення екстремальної ситуації, необхідність набуття нового “наявного знання” та продовження життя).

Повномасштабне російське вторгнення для жителів Костирки вранці 24 лютого 2022 р. розпочалося з ракетного обстрілу та вибухів: “Я зайшла в садок чистити котел і не зрозуміла, чому котел труситься... Я виходжу на вулицю, чую: щось свистить над нами,... дивлюсь в сторону Каховки – а там таке зарево” (Альона, 30 років, кочегар). Через трагічність і непересічність подій людська пам’ять зберігає найменші деталі перших хвилин великої війни: “Ракети летять, а ми бачимо, що на них написано” (Тетяна, 60 років, завгосп дитячого садка). При цьому зазначається, що збільшення масштабу бойових дій було питанням часу: “Війна є війна, почалась у лютому 2014 р., рано чи пізно була б утягнута вся Україна в бої” (Микола, 64 роки, ветлікар).

Порушення усталеного життєвого укладу супроводжується потужним емоційним спалахом “...Всі були перелякані” (Тетяна, 56 років, двірник у дитячому садку); вчиненням афективних соціальних дій: “Мені телефонує Тетяна Жорнічка (с. Козацьке): “У нас тут бої. Ми зараз будемо... їхати на Костирку” (Альона, 30 років, кочегар у дитсадку). Варто згадати політиків і медійників, які закидали владі, що вона не попередила населення прикордонних регіонів про необхідність термінової евакуації. Можна лише уявити собі можливі масштаби паніки, броунівського руху десятків тисяч авто між містами та селами та повного паралічу транспортної інфраструктури.

Попри блокування ворогом цивільної логістики у селі встановлюється атмосфера соціальної консолідації, гуртування навколо спільного виживання: “У перші дні війни, коли ще не було окупації, село об’єдналося, було одним цілим – люди пекли хліб, видавали на людину пів хлібини, крупи, ловили рибу” (Тетяна, 60 років). Таким чином, за умов небезпеки та невизначеності інституційного порядку зросла здатність населення до соціальної самоорганізації, вибудови нових горизонтальних соціальних зв’язків і каналів розподілу ресурсів.

Перші тижні загарбники фактично не звертали увагу на десятки маленьких сіл, оточуючи їх блокпостами та спрямовуючи основні сили на Північ. “Було хвилювання, що наше село оточили” (Олександр, 55 років, людина з особливими потребами). Очевидно, що це робилось як з метою мінімізації народного спротиву, так і для руйнування господарських зв’язків та зриву сільськогосподарських робіт.

До с. Костирка окупанти увійшли 15 квітня 2022 р.: “Коли вони зайшли в село, повзли, як саранча... Як сірий колір... який опустився на село, як куполом” (Оксана, 52 роки, художній керівник сільського клубу). Цей опис відтворює враження свідка

окупації російською армією Буковини за часів Першої світової війни: “Почув відразу чужий, сірий, дикий елемент. Черкеси на малих, швидких, некерованих конях у страшних кучмах... Вираз обличчя дикий, непривітний” [10, с. 169].

Прибуття ворога стало сигналом до згорання соціальної активності та пов’язане із засвоєнням нового повсякденного знання – як вижити: “Бачу по вулиці їде “ТИГР”... і я не знаю, що робити: і Сергія треба забрати, і чи встигну я, раптом побіжу до Сергія, а мене розстріляють разом з ним” (Альона, 30 років). Основним завданням рашистів було залякування та знищення усталених соціальних взаємодій: “Спочатку заїхала машина... об’їхала все село, перевірили, чи нікого немає. Потім заїхала колона, потім почали перевіряти у нас документи, нашу тероборону бити” (Тетяна, 56 років); репресії проти представників окремих соціальних груп: “Як зайшли в перший день, почали шукати сина, він був в АТО” (Любов, 61 рік, пенсіонерка, мати учасника АТО); розміщення у селі солдатів і військової техніки “по пустим будинкам ховали техніку, там де їдальня була, де Данілови – поставили техніку з усіма апаратами...”. Паралельно з’являються нові символи (“Ми на ворота вішали білі стрічки, що тут живуть мирні люди” (Оксана, 52 роки) та ритуали повсякденної поведінки (“Наніч до тітки Наталі ночувати, вдень додому, щоб ніхто не посилюся” (Олена, 55 років, кухар у дитячому садку).

Н. Еліас зазначав, що “структура повсякденності не наділена характером більш-менш автономної особливої структури, але є складовою частиною структури цього соціального шару й, – оскільки його не можна розглядати ізольовано, – частиною владних структур усього суспільства” [11, с. 152]. При окупації повсякденна реальність формується зовнішніми джерелами – соціальним акторам, які наділені зброєю, владою та практично не обмежені у їхніх забаганках. Як наслідок, маємо глибоке соціальне відчуження: від колись знайомої до дрібничок сільської вулиці (“коли почалася окупація, то дітей не то що з двору, з хати було страшно випускати. Страшно було ходити по селу, в магазин, чекати хліб, поки привезуть” (Альона, 30 років), довоєнних планів та очікувань (“змінлося все в житті в одну хвилину... вони забрали у мене все: і дітей, і внуків, країну – все моє життя забрали” (Валентина, 60 років, приватний підприємець) та навіть від права вільно пересуватися “казали 10–20 метрів від дому треба з документами виходить. Пішли ми без документів, стали перевіряти” (Любов, 61 рік).

Таким чином, у суб’єктивній реальності жителів Херсонщини майже не лишається місця для звичного, схематизованого та рутинного знання. Зі знайомого та зрозумілого зовнішній світ перетворюється на проблематичний, небезпечний і сприймається через візуальне й акустичне відображення боїв та окупації: вибухи, сліди прольоту ракет у небі, гул військової техніки, чужинець у зелених камуфляжах, страх від кожного стуку в двері та відчуття себе чужинцем у рідному селі та власній хаті.

А. Алешкевич зазначає, що у часи екстремальних соціальних змін повсякденне життя людей зводиться до стратегії виживання, що може охоплювати три напрями: публічний (здатність адаптуватися до зовнішнього світу), приватний (персоналізація нових соціальних реалій у сфері побутових відносин) та емоційно-рефлексивний

(сприйняття нових вимірів соціального часу і простору через різні соціальні відносини) [12, с. 141].

Гнітючих вражень жителів від зустрічі з ідейними нащадками нацистських окупантів було чимало: “Вранці... чуємо гавкіт собак, – це приїхала перевірка, бо собаки так не гавкатимуть, о 07.30 ранку під’їжджає броньований критий камаз, вилазять чоловіків 15, тарабанять у хвіртку. Вовку нашого забрали в залу, я сиджу на вулиці біля хати, мене не впускають, дядька Миколу повели в сарай, гараж, бочки, погріб, все там перерили, все шукають скрізь. Чую, що Вовку нашого б’ють” (Тетяна, 56 років). Аудіальним маркером вторгнення чужинців стає незвичайний гавкіт собак, що символізує порушення сталого укладу. У селян немає жодних сумнівів щодо справжніх намірів окупантів: “Почали мене питати, чи є молоді незаміжні дівчата... Я кажу, що таких у нас немає. Мене вразило те, як показували у новинах, що дівчат молодих гвалтують” (Альона, 30 років).

Ще одним важливим питанням є сприйняття окупованого публічного соціального простору. Створення штучних кордонів для руху населення і товарів, встановлення десятків блокпостів навіть на дорогах місцевого значення стає однією з головних стратегій окупантів щодо підкорення українців. У такий спосіб вони намагаються, з одного боку, посилити загальну атмосферу страху і терору, а з іншого боку, максимально розірвати всі соціальні зв’язки.

Доступний соціальний простір звужується до меж власного подвір’я: “Ми не мали права вийти з двору, ми не мали права вільно пересуватися, ми не мали права нічого цього робити” (Оксана, 52 роки); “у посадках біля будинку стояла техніка, в посадку боялися ходити, коли вони вже йшли, я зайшла в посадку та пройшла біля міни” (Любов, 61 рік); “на роботу не йдемо, новин не знаємо... до 10 годин ранку попрацювали і зайшли до будинків, чекаємо, чого – незрозуміло” (Тетяна, 60 років). Проте навіть власна оселя перестає бути затишним прихистком, оскільки агресор нахабно стирає межу між приватним і публічним простором: “Що хотіли, те й творили: ламали парканни, щоб натопити у своїх хатах, крали у людей, забирали все” (Тетяна, 56 років), “вдома було лячно – вони без стуку заходили в двори, були постійні перевірки, боялися все вмикати, вікна зачиняли” (Валентина, 60 років).

Особливе місце у приватному просторі повсякденності займають соціальні відносини, що виникають у процесі купівлі-продажу товарів та послуг. “Коли почалася війна, проїзду до Каховки не було, ми не хотіли торгувати при окупантах. Ми брали крупи у фермерів – мололи і роздавали людям” (Валентина, 60 років). Аналогічно себе поводити і селяни-одноосібники: “А я тримала корову, молока було вдосталь, то до мене два рази приходили вони (російські солдати – авт.), хотіли купити, я кажу... за руські не продаю” (Любов, 61 рік). За умов ускладненого та нестабільного постачання російського угруповання на правому березі Дніпра відсутність найпростіших торговельних інтеракцій з місцевим населенням значно підживляла бойовий дух ворога, призводила до мародерства та морального розкладання “другої армії світу”. На жаль, принциповість проявляли далеко не всі: “Ковальчучка почала торгувати, то на карточку їй можна було скидати” (Олена, 55 років).

У четвертій Женевській конвенції визначено, що держава-окупант несе повну відповідальність за забезпечення населення загарбаних територій¹ [13]. Проте кремлівські агресори зробили все для максимального ускладнення торговельної логістики. “Ми виживали, скуплявся я в магазині, свого нічого вдома не було” (Микола, 64 роки). Подорож до сусіднього міста, яка у мирні часи була звичайною справою, перетворюється на страшний квест з непередбачуваним фіналом: “Коли їздили в Каховку – виїхала з села автобусом, в Новорайській передивлялися документи, потім заїжджали в Маяк, – там нас перевірили, на Пяточки (с. Козацьке) запитали, де діти, скільки дітей, якщо тільки запнувся – можуть весь автобус повернути назад. На ГЕС всіх висаджували, перевіряли і такою самою була дорога назад. Хто був не прописаний – у село не пускали” (Тетяна, 60 років). Проте все могло бути ще набагато гірше: “Литовчинки поїхали машиною в місто, їх перед містом зупинили з червоними пов’язками, кажуть вийдіть з машини, документи – сіли та поїхали” (Тетяна, 56 років).

Водночас окупаційна армія повертає до життя архаїчні практики збирання данини з подорожніх. “Зупиняє кацап: “Що везеш?”. Я кажу: “Цукор, моркву, цибулю, ковбасу, сир, миючі”. Він запитує: “А каву?”. Я кажу: “Немає, не п’ю каву, є чай”. Він: “А скільки взяла чаю?” Я: “2 пачки” і він одну забрав, і так з усім, де було 2–3 пачки – одну забирали собі. А знайомі моєї Наталки, м’ясники в Бериславі, розповідали, що якщо орки купували 1 кг за гроші, то другий кілограм вони повинні дати їм безоплатно” (Альона, 30 років).

На окрему увагу заслуговує масштабний економічний пограбунок українського села, організований рашистами за активної участі місцевих колаборантів. По суті, маємо справу з колоніальною моделлю, що реалізовувалася комуністичним режимом напередодні Голодомору 1932–1933 рр. [13] та нацистами у 1941–1944 рр. [14]. “Ковбаса 700–800 рублів. Водичка була 50–60 рублів. Рибу ми взагалі не купували, овочів трохи купували” (Оксана, 52 роки). Головним інструментом викачування грошей з людей було штучне прирівнювання курсу гривні до рубля: “Я дотепер не можу звикнути до тих цін, цукерки 500 рублів, карамелька 350 рублів... тобто 500 руб. або 500 грн за кілограм” (Олена, 55 років). До війни курс 1 рубля дорівнював 0,35–0,38 гривні.

За умов повної блокади грошового обміну з вільною Україною розвивається інститут “обналу”: “грошей не було, інші наживалися, щоб зняти гроші в банкоматах... З 2000 грн віддавала 200 грн” (Тетяна, 60 років). Водночас цінову ситуацію на ринку визначали найбільш платоспроможні споживачі – російські військовослужбовці, а місцеві стрімко зuboжіли: “Було дорого, продавали яйця, молоко, сметану... вони орієнтувалися за цінами на військових, а не на людей” (Олександр, 55 років). Як наслідок – виникає не лише масове спорадичне невдоволення, але й глибока недовіра до економічної моделі, яку принесли на кремлівських штиках.

Одним з джерел формування образів повсякденності є інформаційне поле. З перших днів окупації було взято курс на системну ізоляцію захоплених районів, важливим елементом якого стало відключення або максимальне обмеження українського

¹ Женевська Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Верховна Рада України. 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

мобільного зв'язку [15]. За таких умов мобільний телефон з атрибуту сучасного життя, засобу праці та розваг перетворюється на єдину можливість зв'язку з некупованим світом, але водночас – і на джерело постійної небезпеки. “Я свій ховала... Телефонували, щоб вони не бачили. Телефони шукали, якщо знайдуть прапор України або десь написано Слава Україні...” (Альона, 30 років). Поширення набуває практика двох телефонів: кнопкового – для вуличних перевірок і сенсорного – вдома. “У нас один був телефон, кнопковий, який ми не ховали. Телефон, Артема я в книжки заховала, а телефоном Андрія користувалися і постійно його переховували під ліжка, матрац, ковдру, подушку” (Оксана, 52 роки). Вкрай небезпечно стає шукати місця зі сталим мобільним покриттям: “Не було зв'язку, потім у нас він почав з'являтися біля водонапірної вежі... їздили в Новорайськ, там на кладовищі був зв'язок, напевно самі янголи нам давали зв'язок” (Любов, 60 років). Таким чином, посилення репресій зумовлює розвиток комплексу нових соціальних практик безпечного зв'язку та носіння гаджетів.

Правобережна Херсонщина перебувала під ворожою владою близько восьми місяців. Через наближеність до активних бойових дій тут не вдалося сформуванню усталеного окупаційного режиму та потужних соціальних мереж лояльності до “визволителів”. Центр громади, де розмістилася “сілярда” знаходиться у с. Новорайськ, а гауляйтеркою с. Костирка росіяни призначили 25-річну контролерку місцевого водоканалу Валентину Мануйло. Оцінки її доволі неоднозначні: “Валентина спочатку старалася, де світло зникне, де води немає – всі бігли до Валентини, коли хлопців забрали... то Валентина поїхала, забрала” (Олена, 55 років). Фейкова посадовиця вела пропаганду, примушувала людей йти на “референдум” та влаштовуватися на роботу до окупантів: “Валентина їздила по селу... Вона була як секретар, коли був референдум – ходили по хатах” (Любов, 61 рік); “Приїхала Валентина на роботу звати завідувачем клубу. А я цього робити не буду” (Оксана, 52 роки).

Водночас співпраця з ворогом на місцевому рівні була набагато ширшою: мала ідейний (“Зюзькіни... Люба та Сергій... вони щодня годували окупантів, возили картоплю, яйця, молоко, торти” (Валентина, 60 років); економічний (“заходжу в магазин. Сидить Івановна, Ковальчучка, 2 солдати, заносить один солдат у магазин рисову кашу з тушонкою, Іванівна перед ними так і танцює” (Альона, 30 років); соціально-адаптаційний виміри: “Завідувачем (клубу – авт.) поставили Наталію Харченко, стару Підлипну – бухгалтером, Олена Камінева технічною стала” (Оксана, 52 роки). За свідченням селян, велика частка колаборантів втекла з російською армією, дехто пересидів кілька місяців в окупованій Каховці та повернувся, а хтось спокійно лишається вдома після відновлення української влади. “Ставлення до них є негативним, враження – вдарив би по голові, щоб очі вилізли... сподіваємось, що може влада розбереться з ними” (Микола, 64 роки). Проте вже нині стає цілком очевидним, що наявна правоохоронна система та чинне “антиколаборантське” законодавство не може задовольнити суспільний запит на справедливість.

У цілому повсякденність часів окупації передається у масовій свідомості через кілька образів – щільно зачинена хвіртка (звуження життєвого простору до меж власного будинку та двору), тривожний гавкіт собак на подвір'ї (постійна небезпека, очікування, що за тобою прийдуть, дуже схоже з тим, що переживали громадяни СРСР у

30-ті роки ХХ ст.) та прагнення (від гріха подалі) швидше заховати мобільний телефон. Суб'єктивна реальність жителів Херсонщини, з одного боку, позбавляється проблематичності, наповнюючись стратегіями адаптації до нових умов, а з іншого боку, охоплюється суцільним і всеохоплюючим страхом.

Поняття “деокупація” є багатовимірним і містить військовий (погіршення для ворога стану справ на фронті з кінця серпня 2022 р.), суспільно-політичний (повернення попереднього соціального порядку) та соціально-психологічний (необхідність адаптуватися до нових реалій і переосмислювати події часів перебування під ворожою владою) аспекти. Звільнення від ворожої навали породжує в людей новий когнітивний дисонанс – соціальні практики довоєнних часів вже неактуальні, а нові ще тільки належить виробити.

Сигналом про наближення наших військ стає порушення гнітючої тиші: “Ооо, (радість) було чути обстріли, ближче, ближче і ближче, вибухи були і авіація літала” (Любов, 61 рік); “На моїх очах їдальню розбили в Новорайські...гул був великий... українці близько.. наші наступають!” (Микола, 64 роки). Маємо ще один парадокс війни – жителі прифронтових районів вільної України постійно страждають від артилерійських обстрілів і ударів авіабомб і мріяли хоча б про хвилинку без вибухів, у той час як по той бік фронту спокій означає втрату надії на визволення.

До Костирки Збройні сили України увійшли 11 листопада 2022 р. “Я була в шоку, на вулиці сапала, дивлюся: їде машина, і чотири солдати йдуть по боках,.. а потім глянула, а там наші емблеми” (Олена, 55 років); “Вранці прокинулися, тиша, в селі нікого, а ми ввечері бачили, як російські танки... утікали на Каховку” (Оксана, 52 роки). Людей переповнювала ціла гама почуттів: “Побачили, не повірили,.. думали, що російські військові переодягнені спостерігають, як себе поводитимуть українці, ніби провокують,.. – наші прийшли” (Олександр, 55 років); “Думали, що то переодягнені російські солдати,.. а потім – наші, наші, наші. Швидко кормити, варити, запрошувати до своїх домівок” (Валентина, 60 років); “Йшли вулицею – у мене відразу радість, плакали, зустрічало все село” (Любов, 61 рік).

Після повернення синьо-жовтого прапору люди опиняються на ще одному ціннісно-смисловому роздоріжжі. Як зазначає М. Школяр, нова дійсність переступає наш “особистий простір”, інтегруючись новим набором правил у щоденну рутину [9, с. 53]. Звільнення вимагає наново переосмислювати “режим небезпеки” – вже не від ворожих солдатів, а від російських ракет, дронів і снарядів. Водночас багато людей сприйняли прихід ЗСУ як завершення війни, припинення страждань і повернення до мирних часів: “Думали, що буде мир, не стрілятимуть, а вийшло по-іншому” (Валентина, 60 років). Незважаючи на все, селяни отримують потужний заряд позитиву: “Тягар, який висів на плечах, пута – вони злетіли, легше стало, і дихалося, як при Україні, ніби як стало все на свої місця, ніби сон пройшов” (Микола, 64 роки).

Якщо окупація сприймається як страшний сон, то обрії постокупаційного життя тільки-но починають вимальовуватися, зокрема, поглиблюються соціальні розколи: “З багатьма людьми перестав спілкуватися, дивишся на Пажутів дом, на школу – цього вже не повернеш” (Альона, 30 років); “Не хочемо виходити з двору, не хочемо спілкуватися з тими людьми, які... тебе зрадили під час окупації... не хочеться ні чути, ні

бачити” (Оксана, 52 роки). Зі слів респондентів, посібників ворога було чимало навіть у невеличкому селі. Серед них були дрібні підприємці, фермери, звичайні селяни, що доносили на сусідів, вказували окупантам на порожні будинки, дівчата, що співмешкали з рашистами тощо. Дії цих людей не мають класифікації у Кримінальному кодексі, але заслуговують на суспільний осуд та санкції, не пов’язані із судовим переслідуванням. Відповідні питання мають стати предметом суспільного обговорення та законодавчого врегулювання.

Формування суб’єктивної реальності посткупаційного часу відбувається через порівняння з мирними часами (“Я думаю, що довго триватиме воєнний стан... ще довго не буде так, як по-старому” (Олександр, 55 років); прагнення до побудови нового життя (“Сподіваємося, що все буде, все відновимо по-тихеньку... на краще” (Олена, 55 років). Херсонці не бачать свого майбутнього без Перемоги України і наголошують на необхідності посилення військової підтримки нашої держави: “Одне бажання: щоб допомогли нам більше зброєю, і літаками, щоб хлопці могли гідно здійснити контрнаступ і відбити їх”. Адже зла воля “освободителів” продовжує приносити біди українцям. “Коли підірвали ще Каховську ГЕС – це вже було краєм. Я плакала... все,.. що людина все своє життя будувала, ладнала, здобувала – все пропало” (Тетяна, 56 років). Водночас з кожним днем дедалі помітним стає прагнення до індивідуальної соціальної адаптації, розуміння того, що війна триватиме ще довго: “Війна не закінчилась, ми перебуваємо на грані” (Микола, 64 роки).

Висновки. Російська окупація Півдня України призвела до радикальних змін форм, способів і соціальних практик, за допомогою яких формується суб’єктивна реальність місцевих жителів. Спочатку, за відсутності наявного знання про те, як жити при росіянах, нові порядки сприймаються як незрозумілі, але поступово триває процес як активного (колабораціонізм), так і пасивного (вимушена адаптація) засвоєння нових правил.

На відміну від довоєнних часів, навколишній світ сповнюється проблематичністю та непередбачуваністю в усіх сферах – від пересування по вулиці до товарно-грошових відносин. У такій ситуації через образи повсякденності з урахуванням попереднього життєвого та соціального досвіду фіксуються та набувають осмислення нові, незвичайні об’єкти, явища та процеси. Навіть найжорсткіші репресії та обмеження з часом перетворюються на рутину та починають сприйматись як вимушена, але тимчасова норма. Люди вчаться непомітно пересуватися вулицями, переховувати мобільні гаджети, крадькома ловити сигнал українського інтернету та відмовлятися працювати на окупантів. Все це знаходить відображення у низці візуальних, аудіальних і кінетичних образів, які характеризуються почуттями несвободи та страху в поєднанні з архаїчними соціальними практиками.

Прихід Збройних сил України знову ставить людей перед вибором: багато довоєнних навичок повсякденних взаємодій вже неактуальні, а нові тільки належить сформувати. Попри післякупаційну відбудову та важку безпекову ситуацію актуальними залишаються питання соціальної консолідації, покарання посібників окупантів, та переосмислення всього, що сталося під ворожою владою.

Жителі деокупованої Херсонщини дивляться вперед через страшні образи війни, що триває, відновлюють звичні форми соціальної активності та готуються до тривалої боротьби за свободу.

Список використаних джерел

1. Шюц А., Лукман Т. Структури життєсвіту. Пер. з нім. В. Кібуладзе. Київ: Український центр духовної культури, 2004. 560 с.
2. Berger P., Luckmann Th. The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. Anchor: Penguin Books, 1967. URL: https://web.archive.org/web/20191009202613id_/http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf
3. Garfinkel H. What is Ethnomethodology? Ethnomethodology's program: working out Durkheim's aphorism / ed. A.W. Rawls. Lanham, Md: Rowman & Littlefield, 2002. P. 91–99.
4. Додонова В., Додонов Р. Монологи про Донбас. Вибрані праці з проблематики східноукраїнського конфлікту. Київ: Видавець Руслан Халіков, 2018. 336 с.
5. Стяжкіна О. Дискурс окупації як механізм осмислення російської агресії проти України. Нові сторінки історії Донбасу. 2016. Кн. 25. С. 71–99.
6. Курило В., Савченко С., Караман О. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на Сході України. Київ: Талком, 2018. 240 с.
7. Глебова Н. Громада і війна: крок до перемоги. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 1. С. 209–213.
8. Черемісін О.В., Михайленко Г.М. Урбаністичні виміри окупаційної дійсності: херсонський досвід повсякденного портретування. *Південний архів*. 2023. Вип. XLII. С. 85–93. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-42-12>
9. Школяр М. Повсякденні практики та стиль життя українців на тлі війни. *Габітус*. 2023. Вип. 46. С. 47–53. <https://doi.org/10.32782/2663-5208>.
10. Добржанський О. Деякі аспекти повсякденного життя українців Буковини в умовах Першої світової війни. *Питання історії України*. 2014. Вип. 17. С. 167–172.
11. Элиас Н. Что такое социология? Ионин Л. Философия и методология эмпирической социологии. Москва: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. С. 150–166.
12. Алешкевич Я.А. Теоретико-методологічні засади дослідження історії повсякденності. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія*. 2017. Вип. 2. С. 139–143. [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(37\).2017.139-143](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(37).2017.139-143)
13. Кульчицький С. Переддень Голодомору. *Український тиждень*. 25.10.2018. URL: <https://tyzhden.ua/peredden-holodomoru>
14. Матвеев С. Злочинна економічна політика нацистської Німеччини на окупованій території України під час Другої світової війни. *Економіка і суспільство*. 2017. № 10. С. 14–18.
15. Пилипенко І., Мальчикова Д. Окупаційний урбіцид: міський досвід і повсякденні практики населення. *Економічна і соціальна географія*. 2022. Вип. 88. С. 6–15. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2022.88.6-15>

Отримано 17.10.23 та прийнято 21.12.23

References

1. Schütz, A., Luckmann, T. (2004). The structures of the life world. Kyiv: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian]
2. Berger, P., Luckmann, T. (1967). The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge. Anchor: Penguin Books. URL: https://web.archive.org/web/20191009202613id_/http://perflensburg.se/Berger%20social-construction-of-reality.pdf

3. Garfinkel, H. (2002). What is Ethnomethodology? In A.W. Rawls (Ed.), *Ethnomethodology's program: working out Durkheim's aphorism* (pp. 91-99). Lanham, Md: Rowman & Littlefield.
4. Dodonova, V., Dodonov, R. (2018). Monologues about Donbas. Kyiv: Vydavets Ruslan Khalikov [in Ukrainian]
5. Styazhkina, O. (2016). The discourse of occupation as a mechanism for understanding Russian aggression against Ukraine. *Novi storinky istorii Donbassu – New pages of the history of Donbass*, 25, 71-99 [in Ukrainian]
6. Kurylo, V., Savchenko, S., Karaman, O. (2018). Socialization of personality in the conditions of hybrid war in the east of Ukraine. Kyiv: Talkom [in Ukrainian]
7. Hlebova, N. (2023). Society and war: steps to victory. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 209-213 [in Ukrainian]
8. Cheremisin, O., Mykhailenko, H. (2023). Urban dimensions of the occupation reality: the Kherson experience of everyday portraiture. *Pivdennyi arkhiv – Southern archive*, XLII, 85-93. <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2023-42-12> [in Ukrainian]
9. Shkolyar, M. (2023). Everyday practices and lifestyle of Ukrainians against the background of the war. *Habitus*, 46, 47-53. <https://doi.org/10.32782/2663-5208> [in Ukrainian]
10. Dobrzhanskyi, O. (2014). Some aspects of the daily life of Bukovyna Ukrainians during the World War I. *Pytannya istorii Ukrainy – Issues of the history of Ukraine*, 17, 167-172 [in Ukrainian]
11. Elias, N. (1978). What is Sociology? In S. Mennel, G. Morrissey (Eds.), *Trans*. New York: Columbia University Press.
12. Aleshkevych, Ya. (2017). Theoretical and methodological foundations of the study of the history of everyday life. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Istorija – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. History series*, 2, 139-143. [https://doi.org/10.24144/2523-4498.2\(37\).2017.139-143](https://doi.org/10.24144/2523-4498.2(37).2017.139-143) [in Ukrainian]
13. Kulchytskyi, S. (2018, October 25). The eve of the Holodomor. *Ukrayinskyi tyzhden – Ukrainian week*. URL: <https://tyzhden.ua/peredden-holodomoru> [in Ukrainian]
14. Matvyeyev, S. (2017). The criminal economic policy of Nazi Germany in the occupied territory of Ukraine during the World War II. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 10, 14-18 [in Ukrainian]
15. Pylypenko, I., Malchykova, D. (2022). Occupation urbicide: urban experience and everyday practices of the population (Example of Kherson, Ukraine). *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiya – Economic and social geography*, 88, 6-15. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2022.88.6-15> [in Ukrainian]

Received on 17.10.23 and accepted 21.12.23